

vaa, haastavaa ja sanan parhaassa merkityksessä individualistista. Toisaalta juuri tässä piilee tieto-

työn salakavaluus: kuinka oppia antamaan periksi, tunnustaa oma rajallisuutensa ja hyväksyä

se tosiasia, että harva meistä on korvaamaton.

Terveyskansalaisuus valinkauhassa

LEENA WARSELL

Entisenä ”hygienian ja kansanterveystiede” -nimisen oppiaineen opiskelijana ja terveystieteiden harrastajana oli hykerryttävää saada käsiinsä kirja, joka luotaa kriittisesti niin kansanterveysajattelua kuin siihen liittyvää lääketieteen hyvää tarkoitettavaa historiaa. Teos koostuu johdannosta ja kymmenestä artikkelista, jotka tarkastelevat suomalaisen kansanterveyden ja julkisen terveydenhoidon eri alojen historiaa. Ne käsittelevät pääosin aikaa ennen kuin Suomeen perustettiin julkinen terveystieteiden järjestelmä vuonna 1964 voimaan tulleen yleisen sairausvakuutuksen ja vuoden 1972 kansanterveyslain myötä. Ajankohta on kirjan julkaisemiseen mitä sopivin: kansallinen terveydenhuollon ohjelma on käynnistynyt paikkaamaan julkisen terveydenhuollon rapautumiskehitystä ja niitä aukkoja, joita erityisesti erikoissairaanhoidossa koetaan olevan. Toisaalta keskustelussa on väläytelty myös kansanterveyslain muutostarvetta ja ylipäätään perusterveydenhuollon uudelleen arvioinnin tarvetta ja toisin tekemisen mahdollisuutta. Ja edelleen ilmassa väreilee kaikenlaisen ehkäisevän autuaksi tekevä uskomus.

Teoksen artikkeleissa tarkas-

tellaan kahta kehityskulkua. Ensimmäinen on 1700-luvulla länsimaissa alkanut hygienian politisoituminen ja yhteiskunnallistuminen. Tässä hygienian sana on samassa merkityksessä kuin tuossa oppiaineen nimessä: sillä ei tarkoiteta vain puhtaudesta huolehtimista, vaan sanalla on laajempi yleisen terveydenhoidon ja sairauksien ehkäisyn merkitys, joka vallitsi vielä 1800-luvun lopulla. Teoksen artikkelit valottavat hygienian muodonmuutosta, jolla on kaksi ulottuvuutta. Yhtäältä terveydenhoito – myös henkilökohtainen – määriteltiin väestön, kansan ja yhteiskunnan ohjailuksi ja sen tavoitteena olivat näiden elinvoiman turvaaminen ja vahvistaminen. Toisaalta lääketieteellisestä asiantuntemuksesta, instituutioista ja käytännöistä tuli osa yhteiskunnallista järjestyksenpitoa. Tämä ilmeni kirjoittajien mukaan selvimmin tartuntatautien vastaisessa kamppailussa, mielisairaanhoidossa sekä työväen saattamisessa kuriin terveydenhoitovalistuksen ja sosiaalilääketieteen avulla.

Toinen artikkeleita yhdistävä kehityskulku on Suomen rakentuminen nykyaikaiseksi kansallis- ja sosiaalivaltioksi. Tätä kehitystä tarkastellaan kansalaisuu-

Ilpo Helén & Mikko Jauho (toim.)
Kansalaisuus ja kansanterveys
Gaudeamus, 2003
318 s.

den näkökulmasta. *Poliittisen kansalaisuuden* sijasta tämän teoksen artikkelit korostavat *sosiaalista kansalaisuutta*, joka on kirjoittajien mielestä jäänyt suomalaisessa tutkimuksessa varsin vähälle huomiolle. Niistä käy oivallisesti ilmi se, miten kansanterveyden edistäminen kosketti kansallisuuskamppailuja ja kuinka terveyskysymykset muokkasivat kansalaisuuden alaa ja muotoa.

Sosiaalisen kansalaisuuden sijaan suosisin Ilpo Helénin ja Mikko Jauhon omassa artikkelissaan käyttämää käsitettä *terveyskansalaisuus*, sillä siitä tässä kuvatussa kasvatus-, valistus-, ojennus- ja muokkausprojektissa lopulta ytimeltään on kyse. Se myös selvästi havainnollistaa polkuja niihin ilmiöihin, joilla nykyäänkin on menneisyyden merkit kannettavanaan. Jokaisen laveamminkin sosiaali- ja terveysalalla työskentelevän, ei vain lääketieteen, olisi hyvä osata pai-

kantaa näitä historiallisia kehityskulkuja suhteessa omaan substanssialueeseensa. Terveyskansalaisuuden käsitteen kautta opimme ymmärtämään, etteivät maailmasta ”hyvät tarkoitukset” ole mihinkään kadonneet, ne ovat vain piiloutuneet uusiin asuihin, eikä kansalaisen ja terveysasioiden politisoiminen ole ihan vierasta nykypäivänäkään.

Helén ja Jauho luotaavat aluksi terveyskansalaisuutta biopoliitiikka-käsitteen kautta. Sekä kansalaistavassa että eriarvoistavassa kansalaisuusstrategiassa *kansa* käsitettiin kirjaimellisesti elävänä organismina. Kansan elinvoiman vaaliminen ja lisääminen olivat yhteiskunnallisen terveydenhoidon pätehtävä. Se kuului ennen kaikkea julkiselle vallalle, mikä korosti valtion terveyspoliittista luonnetta. Valtion perustehtävä oli kansalaisiaan suojelemalla, voimistamalla, järjestämällä ja suuntaamalla edistää sen elinvoimaa (lue: sota-, työ- ja lisääntymisvoimaa).

Vähitellen kansalaisuuden aste alkoi määrittyä biologisten ominaisuuksien, *vitaalisuuden* eli yksilön elinvoiman sekä ruumiin ja mielen elintoimintojen laadun perusteella. Ihmiset ovat kansalaisia elinvoimansa ansiosista. Terveyskansalaisuuteen liittyi vielä yksi biopoliittinen ulottuvuus: itsekasvatus. Muun muassa sekä Immanuel Kant että J. V. Snellman korostivat valistuksen hengessä, että kansallisen ja demokraattisen kansalaisuuden ydinasia on se, että yksilö voi kasvattaa itsensä (siveellisesti) kansalaisuuteen ja tehdä itsensä kyvykkääksi osallistumaan täysivaltaisesti valtiolliseen toimintaan eli politiikkaan. Itsensä

kehittämisestä ja kurinalaiseksi saattamisesta sekä elämänhallinnallisesti että ihan konkreettisesti erilaisin karaistumistempuin tehtiin kansalaishyve.

Vaikka suomalainen kansanterveystyö ei ennen 1960-lukua vakiintunut yhtenäiseksi järjestyneeksi sosiaali- ja terveysvaltion toimintapolitiikaksi, Helén ja Jauho päätyvät määrittämään, että kansanterveystyö oli hajanaisuudestaan huolimatta tärkein terveyden yhteiskunnallistumisen alue. Se oli suomalainen muunnella yhteiskuntahygienian edistämishankkeesta ja toi tätä kautta biopoliittisen keskustelu- ja toimintahorisontin. Terveydestä tuli yksilön yhteiskunnallisen arvon mitta. Teoksen artikkelit osoittavat, miten suomalaisen kansallis- ja sosiaalivaltion muotoutumisvaiheessa kansanterveystyö ja -ajattelu tekivät konkreettisesti terveestä kansasta julkisen terveydenhoidon polttopisteen ja määrittivät sen kautta terveyskansalaisuuden. Se myös lopullisesti poistaa oletukset, joiden mukaan kansanterveysnäkökulma on jotain sellaista, joka syntyi 1970-luvun alkupuolella vasta kansanterveyslain ja Kettil Bruunin myötä.

Kirja valottaa varsin mainiosti naisen erilaisia rooleja terveyden edistäjänä, valistajana, vastuunkantajana ja lopulta – itse terveyskansalaisuuden objektina. Se kuvaa, miten terveysaate yhdisti niin porvarilliset kaupunkilaisrouvat kuin maalaisemännät ja työläisnaiset. Kirjaa lukiessa tuntuu, kuin koko naiskansalaisten joukko olisi alituisen ollut hyörimässä sekä oman että perheensä terveyden eteen puhdistuen, puunaten, raitistaen, neuvoen, ohjaten – ikkunat auki valolle ja

huoneet siisteinä tauteja karkottaen. Nyt ymmärrän oikein hyvin sen vimmaisuuuden, jolla oma äitini aikoinaan pesi ja paikkasi, huolehti kouluvaatteiden puhtaudesta ja siisteydestä, retuutti hammaslääkärille naapuripitäjään sekä alituisen tuuletettiin ja raikasti huoneita – ja kesän tullen pesi jopa navetan! Se oli naisen velvollisuus, joka omaksuttiin emäntälehdistä ja opeteltiin ompeluseuroissa.

Samaan aikaan kun naiset valjastettiin, eikä aina lainkaan vastenmielisesti, kantamaan yhteiskunnallinen kortensa kehoon kansanterveystyön toteuttajina ja vaalijoina, heitä itseään kohdellaan mitä räikeimmin terveyden objekteina. Minna Uimosen artikkeli ”Perheenäiti ja heikkohermoinen nainen” kuvaa erinomaisesti naista kohteena: lääketieteen suppea erikoisala ”hermoterveystieto” muovasi naista ja naiskansalaisuutta 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. Hermoterveystieto varjeli naista vaivasta päättään liian vaikeilla asioilla: se syrjäytti omalta osaltaan naisen mahdollisuuden koulutukseen. Toinen yhteiskunnallinen ulottuvuus, johon hermotieto-evidenssi suoraan vaikutti, oli keskustelu naisten yötyökiellosta. Yötyö oli omiaan aiheuttamaan naiselle ”hermostollista liikarasittumista”. Lisäksi liikkuminen öisin oli naisille ”siveellisesti” vaarallista. Tuntuu tutulta? Pelon maantieteen alkujuuria?

Mianna Mesukuksen artikkelissa raskauden keskeyttämisen politisoitumisesta 1900-luvun alun Suomessa kuvataan naiselle tärkeää historiallista elinkaarta. Raskauden keskeytys laillistet-

tiin Suomessa vuonna 1950. Artikkelin pohjaa 1900-luvun alun aborttia koskeviin lainopillisiin keskusteluihin, jotka käytiin alojen ammattilehdissä vuosina 1900–1950. Se kuljettaa raskauden keskeytyksen kysymystä ehkäisy politiikan kautta aina seksuaaliterveyden käsitteeseen saakka. Se kuvaa myös sitä, miten tällä alueella kansanterveydellinen ajattelu muunsi muotoaan laajeten lopulta kapeasta rikoskäsitteestä omasta seksuaalisuudesta nauttimisen yksilölliseksi näkökulmaksi. Seksuaalisuudesta oli syntynyt yhteiskunnallinen voimavara, ei piiloteltava ja rangaistava alisteinen kansakäymisen alue. Mihän voimavaroja tarvittiin? No tietysti – toimintaan kunnollisena ja tuottavana yhteiskunnan jäsenenä. Näin etiikka ja politiikka kohtaavat seksuaalisen terveyden ja vapauden edistämisen vielä 2000-luvulle tultaessa.

Kirjassa kuvattua seksuaaliterveyden edistämistä voidaan syytä kuvata yhdeksi kansanterveyden menestystarinaksi. Yhtäältä seksuaalipolitiikan pääasiaksi tulee ohjata kansalaiset tavoittelemaan henkilökohtaista seksuaaliterveyttä ja onnea, toisaalta jokaisen yksilön ”oma seksuaalisuus” on muuttunut terveyspoliittisen ja -hallinnollisen kiinnostuksen kohteeksi. Paradoksi on siinä, että seksuaalikasvatus tähtää vapauteen kasvattamiseen. Pääasia on, että nainen päättää nyt itse ruumiistaan. Yhtenä tekijänä juuri seksuaaliterveyden kehityksessä on ollut kansallinen ”naistenhuone”, neuvola. Siellä ovat naiskansalaiset ammentaneet yhteistä sosiaalista pääomaa yhdessä naisasian tuntijoiden, terveydenhoitajien ja kättilöiden kanssa. Se on ollut naisten vastaus miesten erilaisil-

le metsästys-, kalastus-, leijona- ja rotarikluubeille.

Nainen eri yhteiskuntaluokkien terveuskansalaisena kuvataan sekä ravitsemuskysymysten että Työläisnainen-lehden terveysaiheisten sisältöjen kautta. Hämmästyttävän yhteinen näyttäisi terveyden vaaliminen oleen. Mutta löytyy sentään särmiäkin. Erityisesti työläisnaisten keskinäistä vahvaa identiteettiä ja yhteisöllisyyttä ilmentää heidän oman äänenkannattajansa ääni. Se toistaa uskollisesti samoja teemoja kuin ”porvarillisessakin maailmassa”, mutta antaa niille terävästi omat tulkinsa. Riitta Oittisen kuvaus ”Leipää, suoja ja valoa” kaivaa päivänvaloon kohteiden kapinan. Toisin kuin varsinaiset terveydenhoitolehdet käsitteli Työläisnainen paljon myös hygieniavaatimusten nurjaa puolta: miten hyväosaisten tervettä elämää rakennettiin vähäosaisempien terveyden kustannuksella. Esimerkiksi kävi sisäkön työ: ”– siivota jokaisen jäljiltä, vuoteet, ulostusasiat, vaatteet y.m. oli ne sitten millaisessa siivossa tahansa, oli ne tartunnan saastuttamia tai ei. Pestä pyykit, olla koko perheen käskettävänä, juosta kaikkien asialla usein kovalla kiiressä”.

Keuhkotautia vastaan taisteltiin myös työläisperheissä. Mutta keinot eivät kelvanneet: ”– tuntuu toisinaan ivalta kuulla porvaristomme tautien vastustuspuuhia. (– –) Ainoa oikea keino keuhkotautia vastaan taistellessa on järjestäytyminen”.

Ravitsemuskasvatuksesta on omat näkemykset. Emäntien työläisnaisille tarjoamat ruoanlaittokurssit saivat nuivan vastaanoton, mikä heijasti lehden ja Työläisnaisten liiton yleisempiä käsityksiä terveysongelmien sis-

tä ja poliittisuudesta. ”Ammattientarkastaja näkee siis syyn työläisnaisten puutteelliseen ravintoon heidän taidossaan laittaa vaihtelevaa ruokaa’. Mutta hän ei ajattele ollenkaan, että kun laittaa vaihtelevaa ruokaa’, tulisi olla, mistä sitä laittaa –.”

Kuten artikkelin kirjoittaja toteaa, Työläisnaisessa kiehtovaa on juuri terveyden ja ruumiillisten tarpeiden tiivis läsnäolo lehden yhteiskuntapoliittisessa argumentoinnissa. ”– terveysvaalistus tai edes niin sanottu koululääketiede olivat työläisnaisen näkökulmasta vain osa 1800-luvun lopulla aktiivisemmin alkannutta terveyteen ja itsehallintaan liittyntä tietoutta.”

Vaikka kirjasta puuttuukin yksi vallitseva kansanterveysalue eli raittiustyö, pulpahtavat raittiuden vaatimus ja hyve esiin lähes kaikessa terveyden vaalimistyössä yhtenä osana terveuskansalaisuutta ja itsekasvatusta. Mielienkiintoinen yksityiskohta paljastuu Hanna Kuusen artikkelissa tuberkuloosin torjumisesta. Hän toteaa, että nimenomaan Suomessa, ei niinkään muualla päin maailmaa, raittiuden vaatimus kytkettiin elimelliseksi osaksi tuberkuloosin vastustamistyötä. Näin tuberkuloosikin osattiin valjastaa vuosisadan alun vahvan kieltolakihengen ja raittiustyön välineeksi!

Ja eihän kirja olisi mitään ilman kuvausta koulun terveydenhoidon ihanteista ja käytännöistä. Koulu on ollut terveyskasvattajien läänitystä koko olemassaolonsa ajan eikä loppua tunnu olevan näkyissä. Kohta kohdataan samoja terveysongelmiakin: huonosti nukkumisen ja ravitsemisen seuraamuksia, täitä ja kihomatoja!

Yhtä aluetta jäin kaipaamaan: liikuntaa ja urheilukasvatusta.

Sen sosiaalishistoriassa toistunevat samat elementit kuin muillakin kansanterveyden alueilla: olihan se yksi vahva keino suitsia kansalaisia itse kuriin ja kansalaisyhteiskuntaan.

Oma mielenkiintoinen juonteensa on myös seurata, miten vahva lääketieteen professio on kansanterveydenkin muovaajana ollut – ja edelleen on. Miehelle lankeaa teknisen terveysasiantuntijan kaikkivoipia ja -tietävä rooli. Se on antanut lähes jumalallisen vallan muovaata ihmistä ja hänen ruumistaan yhteiskunnan sille ylhäältä päin oikeuttamaan muottiin. Erinomaista selustatukea antoivat rotuhygieeniset opit. Ne oikeuttavat niin raskauden keskeytykset kuin pakkosterilisoinninkin

kansakunnan perimän puhtauden nimissä. Mielenterveyden ja vammaisuuden alueelta löytyvätkin kirjan hiuksia nostattavimmat tarinat. Niissä terveyden/lääketieteen vallankäytön rooli on paljaimmillaan. Eniten lukijaa jäi askarruttamaan se, miten pitkään rotuhygieniaan perustuva lainsäädäntö pidettiin voimassa siitä huolimatta, että oppi sinänsä oli jo kokenut sekä tieteellisen että maailmanpoliittisen romahduksen.

Kirjaa voi lämpimästi suositella oppikirjaksi tämän päivän ”valistajille”, sosiaali- ja terveysalan työntekijöille sekä opiskelijoille. Se on oivallinen silmien avaaja kenelle tahansa, joka haluaa avata aivojaan terveyden ja yhteiskunnan vaatimusten ja velvollisuuksien vyyhtiin. Kannattaa jäädä pohtimaan, mistä terveydenhuolto tänä päivänä

saa oikeutuksensa? Kenen etua ajetaan pakollisilla huumeteiteillä? Entä lääkärin ”pakkoilmoituksilla” ajokyvyn heikkeneemisestä? Miten nykyinen terveyskansalaisuus ilmenee? Valon, raittiuden ja puhtauden sijasta lihavuuden hillintänä, anoreksiana ja bulimiana? Miksi veegaani kapinoi? Miten terveyden tavoittelu nykyään median kylästävässä ilmapiirissä tappaa milloinkin kanoja, milloinkin nautoja, milloinkin mitään? Tulevatko uudet ”tuberkuloosit” (esim. sars) haastamaan meidät uudelleen ponnistuksiin? Onko meistä tulossa maailman terveyskansalaisia? Ja kuka nyt päättää ruumiistamme? Määrittää meidän terveyskansalaiskelpoisuutemme? Manipuloi geenejämme? Jäljittää sormenjälkiämme terrorismin vastustamisen nimissä?

Galtungin maailma

TUULA-MARIA AHONEN

”Valtionpoliisin miehet murtautuivat sisään keskellä yötä, kolmen aikoihin. Oli jääkylmä yö vuonna 1944. Isäni pidätettiin ’tärkeänä’ panttivankina. Hän päätyi Grinin vankileirille. Sunnuntai toisensa jälkeen seisoin vankileirin ulkopuolella itkien, että tämä ei ole oikein! Silloin myös lupasin itselleni, että tällaista vastaan ryhtyisin taistelemaan!”

Näin kertoo elämäkerrassaan rauhanutkija Johan Galtung lapsuuden kokemuksestaan, joka käynnisti koko hänen uraan uurtavan työnsä.

Galtungin suurelta oppimestarilta, Mohandas Gandhilta, on peräisin yksi Galtungin elämän suuntaa antavista ajatuksista:

”Ihmiskuntaa jakaa kahdeksan rajaa: ihmisen ja muun luonnon välillä, miehen ja naisen välillä, sukupolvien välillä, rotujen välillä, ’normaalien’ ja ’epänormaalien’ välillä, luokkien/kastien välillä, kansakuntien/kulttuurien välillä sekä valtioiden välillä.”

Galtung on pyrkinyt tietoisesti ylittämään näitä rajoja, rakentamaan siltoja. Galtungin curriculum vitae sisältää kymmenit-

Johan Galtung
Rauhan tiellä
Suom. Veijo Kiuru
Tammi, 2003
336 s.

täin kunniaprofessuureja ja vierailuprofessuureja eri puolilla maailman yliopistoja, kunnia-tohtoriksi vihkimisiä, arvovaltaisia tehtäviä ja toimintaa neuvonantajana. Suomessa Galtung on Tampereen yliopiston kunnia-tohtori.